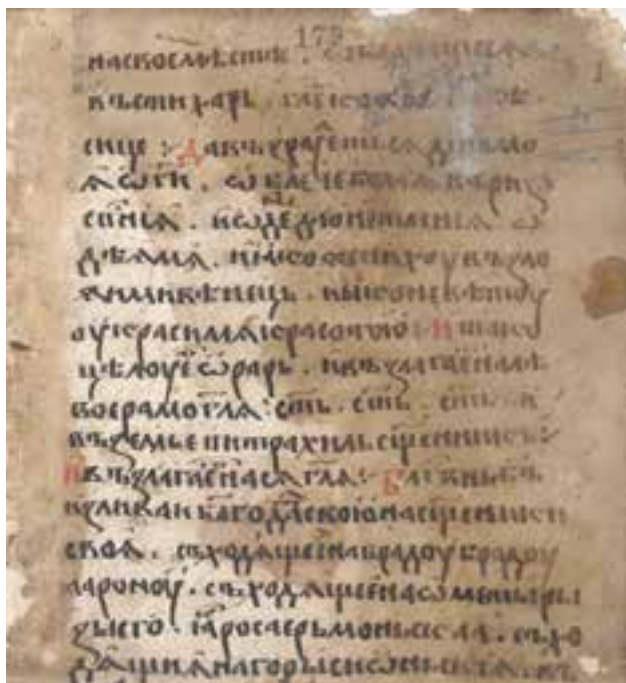


## II.1.2. Euchologion

### Kat. II.9.



16. század közepe, rutén közeg

papír, tinta

i + 181 + fólió

19 × 13,5 cm

Kötés: modern, a gerincén bőr, a hátoldalán korábbi bőrkötés maradványa.

Restaurálás: Magyarai Lászlóné, 1953.

OSZK, Quart. Eccl. Slav. 13.

Ez az euchologion a történelmi Munkácsi Egyházmegye területéről ránk maradt egyik legrégebb liturgikus emlék, a 16. század közepére datálják. Egyike annak a tizennégy kéziratnak, amelyet Hodinka Antal adományozott a közgyűjteménynek 1904-ben. Pontos eredete ismeretlen, csak annyi állapítható meg, hogy ruszin vidéken keletkezett. A másoló többé-kevésbé a tirnovói iskola normáit vette figyelembe.

Tartalmát tekintve a kézirat az euchologionok kategóriájába tartozik. A szó eredeti értelmében ez a könyvtípus tartalmazza nemcsak a szentségek és különféle áldások rendjét – ahogy ma a fogalom ebben a szűkebb értelemben használatos –, hanem a liturgiákat és a zsolozsma állandó, papi szolgálattevőre vonatkozó részeit is. A jelen kézirat magában foglalja Aranyszájú Szent János és Nagy Szent Bazil *Liturgiáját*, a reggeli és az alkonyati istentisztelet – a vecsernye és az utrenye – rendjét, a testvérré fogadás rítusát, a keresztény beavatást – a keresztséget és a csatolt szertartásokat –, a pünkösdi térdhajtási imákat, a nagy és a kisebb

vízszentelést, a házasságkötés szertartását, a halottakról való megemlékezést, a bűnbánati szövegeket és a különböző egyéb alkalmakra szóló áldásokat, imádságokat. A kézirat csonka, az abban utolsóként szereplő bűnbánati szertartás hiányos.

Aranyszájú Szent János *Liturgiájának* rendjét a kézirat Filotheosz Kokkinosz konstantinápolyi pátriárka (1353–1354, 1364–1376) diataxisza szerint közli, mégpedig az annak első változatából készült szláv fordítás, az úgynevezett áthoszi változat alapján. Filotheosz diataxiszának ezt az első verzióját követik az első nyomtatott szláv liturgikonok, így a târgoviștei (1508), a gorazdei (1519) és a velencei (1519) is. Ennek legfőbb sajátossága a második szöveghez képest – amelyet a legtöbb bizánci rítusú egyház ma is használ –, hogy az előkészületben, a proskomidiában a megemlékezések sorát a Szent Kereszttel nyitja. Ezenkívül lehetőséget kínál a diakónusnak, hogy a papot követően maga is megemlékező részecskéket helyezzen a diszkoszra. Ugyanakkor különbözik az említett áthoszi verziótól – és következésképpen az említett nyomtatott könyvektől – abban, hogy tartalmazza a diakónusnak az orárion, vagyis egy stólaszerű ruhadarab felöltésekor mondandó imáját, illetve az epiklézis előtt a harmadik imaóra tropárját. Ugyanakkor a proskomidiában kihagyja Áthoszi Szent Atanáz és a szerb Szent Simeon említését, de beilleszti a listába az istenősoket, Joakimot és Annát. (D. A.)

### Irodalom

Cleminson–Moussakova–Voutova, 2006, 78–79; Афанасьева, Татьяна Игоревна: К вопросу о редакциях славянского перевода Диатакиса Божественной литургии патриарха Филофея Коккина и об авторстве его древнерусской версии, *Лингвистическое источниковедение и история русского языка*, 2013, 67–85.

## II.1.2. Tetraevangelion

Kat. II.10.

16. század közepe, rutén közeg

papír, tinta

i + 328 + i fólió

Kötés: félbőr, márványozott papír, modern.

33 × 20,5 cm

Restaurált.

OSZK, Fol. Eccl. Slav. 13.

A bizánci egyházak liturgikus könyvei között az evangéliumos könyvnek kiemelt szerepe van. Minden templom oltárának közepén állandó jelleggel ott kell lennie, mintegy az élő Krisztus jelenlétét szimbolizálva az ő közösségében. A Szent Liturgián és néhány egyéb szertartás meghatározott pontján körmenetben viszi ki a diakónus vagy annak híján a pap a szentélyből a templomhajóba, esetleg a templomon kívülre, majd onnan vissza az oltárhoz. Megkülönböztetett alkalmakkor, így minden vasárnap a reggeli istentiszteleten (utrenye), a hívek az evangéliumos könyv megcsókolásával fejezik ki hódolatukat a föltámadt Krisztusnak.

Az első, liturgikus használatra szánt evangéliumos könyvek *tetraevangelion* néven ismertek. A görög szó jelentése „négy(es) evangélium”. Az elnevezés maga is arra utal, hogy egy ilyen kötet *Máté, Márk, Lukács* és *János evangéliumának* szövegét egymás után, megszakítás nélkül közli, a laodikeai zsinat (361) által meghatározott kánoni sorrendben. A 8. századtól kezd elterjedni az a típusú evangéliumos könyv, amely nem a kánoni sorrendet követi, hanem a liturgikus év menetét. Ez a görögül *aparakosznak* is nevezett kiadás — amely megfelel a nyugati *evangelistariumnak* — nem folytatólágosan hozza az evangéliumok szövegét, hanem válogatott perikópákat tartalmaz, rendszerint a húsvétvasárnapi liturgiára előírt *János evangéliumából* vett szakasszal kezdve. A bizánci rítus egyházi szláv nyelvet követő egyházai szinte kizárólag a *tetraevangeliont* használják, míg a görög egyházak az *aparakoszt* részesítik előnyben.

A történeti Munkácsi Egyházmegye templomainak oltárain kezdettől fogva *tetraevangelion* díszelgett. Az egyházmegye egyik első, teljes egészében ránk maradt liturgikus emléke, az 1401-ből származó királyházi (Королеве) evangélium, szintén ebbe a kategóriába tartozik.

Az itt bemutatott kötet a 16. század közepére datálható. Nyelvezetét és helyesírását tekintve a másoló igyekezett tartani az egyházi szláv középbolgár redakciójának úgynevezett tirnava normáit. A gyakori hibákból azonban

egyértelműsíthetők keleti szláv nyelvi gyökerei, ami egyik jele annak, hogy a tetraevangelion ruszin környezetben keletkezett. A kötet legkorábbi kéziratos bejegyzése arról tudósít, hogy a könyvet egy Péter nevű pap vásárolta feleségével egy tehén és egy bika árán az egykori Bereg megyében található Malmos (Стройне) falu temploma számára.

A kötet tartalmazza a négy evangélium szövegén kívül az egyes könyvek előtt Theofilaktosz ohridi érsek († 1107) bevezető magyarázatát, valamint egy *szinaxáron* töredékét és egy naptári részt is, benne Száva és Simeon szerb szentek említésével. Ez utóbbi alapján feltételezhető a kézirat prototípusának szerb eredete.

A négy evangélium elejét pirossal festett, növényi indákat idéző fejléc díszíti. Az iniciálék nagy részére balkáni, fonatos ornamentika jellemző. (D. A.)

### Irodalom

Velkovska, Elena: I libri liturgici bizantini, in: Chupungco, Anscar J. (red.): *Scientia Liturgica*, I, Casale Monferrato, 1998, 243–258; Cleminson–Moussakova–Voutova, 2006, 23–25, Plate 10.

Ткаченко, Александр Анатольевич: Евангелие служебное, in: *Православная Энциклопедия*, 16, Москва, 2007, 687–688.

### IV.2.3. A Szent Liturgia magyar nyelvű fordítása

Kat. IV.37.



*Lithurgia az az Isteni Sz. Szolgálat, vagy  
Mise, mely Arany Szájú Sz. János munkáiból  
magyar nyelvre által tetetett, és e könyvetskébe  
F[ő]t[isztelen]dő Lupess István Timári Parochus  
Urtól le irattott 1814.*

*papír, tinta*

*94 oldal*

*20 × 12 × 1,7 cm*

*Nyíregyháza, SZAGKHF Könyvtára, ltsz. M-769.*

Az első magyar nyelvű liturgiafordítás kérdése sokáig fejtörést okozott a kutatóknak. A legújabb és még meg nem cáfolt nézet szerint Aranyszájú Szent János *Liturgiájának* szövegét teljes egészében elsőként Kritsfalusi György ültette át magyar nyelvre. Kritsfalusi, aki az ungvári gimnázium tanára volt, 1795-ben készítette el fordítását, amelyet Bacsinszky András püspöknek ajánlott névnap ajándék gyanánt. E kéziratos fordítást a későbbiekben többen is lemásolhatták. Ebbe a folyamatba illeszthető az itt bemutatott példány is. Ezt a kéziratos fordítást Lupess István tímári parókus († 1835) készítette 1814-ben. Egy későbbi possessor, Roskovics Ignác a fordítást Krucsay Mihály († 1814) gálszécsi (Sečovce), majd sátoralja-újhelyi parókus, kanonoknak tulajdonította, és azt is tudni vélte, hogy ő 1793-ban készült el munkájával. Összehasonlító analízis alapján azonban nyilvánvaló, hogy Lupess István Kritsfalusi fordítását vagy egy arról készült kópiát másolt tovább. Hogy Krucsay maga lefordította-e valaha a Szent Liturgiát, vagy pedig az ő szövege is csak egy láncszem volt a másolatok sorában, arra nézve semmilyen biztos adat nem áll rendelkezésre.

Lupess kézirata tehát az első ismert, 1795-ből származó liturgiafordítás egyik variánsa, amelyet Kritsfalusi György készített, és amelyet az ungvári püspöki könyvtárban őriztek. A szöveget 1913-ban Sztripszky Hiador publikálta. Ismertek egyéb másolatok is, ami arra utal, hogy a 19. században egyre növekedett az igény a magyar nyelvű szövegekre.

Nagyon lényeges kérdés, hogy milyen szöveg alapján dolgozott Kritsfalusi, az első fordító. Ő maga erre vonatkozólag semmilyen információt nem közöl. Egyértelmű jelek – például a zeon rítusának megléte – alapján a katolikus kiadást rögtön ki lehet zárni. Megvizsgálva a korban ismert görög és szláv ortodox könyveket, elég jól leszűkíthető a szóba jöhető kiadványok köre. Feltűnő, hogy a fordítás az áldozás után néhány húsvéthoz kötődő szöveget közöl. A „Látván Krisztus föltámadását...”, „Tündökölj, tündökölj...”, „Ó, valóban nagy és legszentebb Pászka...” kezdetű énekeket a rubrika szerint itt a papnak mint áldozási imákat kell magában recitálnia. Ezek elsőként Nyikón moszkvai pátriárka 1656-os *szluzsebnikébe* kerültek be a liturgia állandó részei közé, és a Moszkvában megjelent könyveken kívül más kiadásokban nem is szerepelnek. Árukkodó a nép áldozás előtti akklamációja is – „Áldott, aki az Úr nevében jő...” –, amely viszont csak a nyikoni *szluzsebnik* ötödik kiadásától kezdve (1658) ismert



nyomtatásban. Ugyanakkor a magyar szövegből hiányzik a közvetlenül az evangélium olvasását megelőző papi áldás, amelyet 1667-ben tüntet föl először a megreformált orosz *szluzsebnjik*. Mindezek alapján az első magyar fordítás az 1658-as moszkvai kiadással mutatja a legnagyobb hasonlóságot. Ez a jelenség igencsak meglepő, hiszen mind a jelenleg meglévő könyvtári gyűjtemények, mind a régi parokiális leltárak arra engednek következtetni, hogy, bár a Munkácsi Egyházmegyében előszeretettel használtak ortodox kiadványokat, Moszkvából legfőljebb evangéliumos könyveket és a zsolozsma végzéséhez szükséges kiadványokat szereztek be. Közöttük liturgikon csak elvétve akad. Hogy Kritsfalusi mégis egy moszkvai kiadáshoz nyúlt, annak talán az lehet a magyarázata, hogy akkoriban mindenhová eljutott a Nyikon pátriárka által foganatosított könyvreform híre, s a hosszadalmas javítási munkálatok után nyomdából kikerült termékeket valószínűleg megbízhatónak tartották külföldön. Talán ez is oka annak, hogy az 1879-es hajdúdorogi fordítóbizottság szinte ignorálja a Kritsfalusi-féle szöveg rubrikáit, hiszen azok nem feleltek meg a hazai liturgikus gyakorlatnak. (D. A.)

#### Irodalom

A Görög Anya-Szent-Egy-Háznak Liturgiája vagyis Isteni-tisztelete Aranyszájú Szent János szerint: magyarra fordítottatott Ungvárt 1795-dik esztendőben, in: Szabó–Sztripszky, 1913, 451–501. = A görög liturgia legrégebb magyar fordítása, in: Sztripszky Hador: *Jegyzetek a görög kultúra Árpádkori nyomairól*, Budapest, 1913, 113–175.  
Ivancsó István: *Lithurgia – Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája*, Nyíregyháza, 2003 [faksimile].  
Nyirán, 2011.  
Dobos, 2019, 246–248.

## Imadsagos könyvetske a' magyar oroszok' lelki hasznokra

Kat. IV.38.



*Kassán, Ellinger István Ts. K. priv. Könyvnyomató költségével. 1825.*

*címlevél + 3–64 lap + 3 lap foglalat*

*A leírt példány 25–34. oldala hiányos, illetve néhány oldal csak töredékben maradt meg. A 41–42. oldal szintén hiányzik.*

*OSZK, Mor 3530e.*

A könyv az első olyan magyar nyelvű görögkatolikus kiadvány, amely csak imákat tartalmaz. Liturgikus szövegek korábbi nyomtatványokban is előfordulnak. Az itt bemutatott kötet az egyetlen Magyarországon ismert fennmaradt példány, feltehetően Sztripszky Hador hagyatékából került a gyűjteménybe. Tartalma és szövege szinte teljes egészében megegyezik a Karapács Demeter által 1795-ben Pesten nyomtatott, ortodox hívek számára összeállított imagyűjteménnyel, amely később számos kiadást ért meg. A fordítást feltehetően Szekeres Atanáz (1738–1794) egykori győri ortodox pap készítette, aki később katolizált, és akinek a neve más, szinte azonos tartalmú könyvekben is visszatér mint fordítóé.

Bár olyan nézet is volt, amely szerint a kiadás nem bizonyítottan katolikus, a hitvallásba beiktatott *Filioque* („és Fiútól”) egyértelművé teszi, hogy az imádságoskönyv az egyesült bizánci szertartásúaknak készült. Megjegyzendő, hogy az 1795-ös Karapács-féle kiadás nem tartalmazza az említett formulát.

Hogy elsősorban magánhasználatra szánták, az nyilvánvaló abból a huszonkilenc imából, amelyet a szerkesztő „Szent Liturgia alatt való imádságok” fejezetcímen közöl. A közhiedelemmel ellentétben ez a típusú imacsokor nem az unitusok szerzeménye. Kézenfekvő lenne, hogy a római katolikus egyházban elterjedt miseimák mintájára keletkezett görögkatolikus körben, csakhogy az első bizánci szertartású könyv, amely ilyen imákat közöl, az 1595-ben – röviddel a breszti unió előtt – a vilnusi Szentháromság-monostor nyomdájában kiadott *Mindennapi imák* című gyűjtemény. Ezt az imasorozatot később katolikus kiadások is átvették, így az 1694-es unyevi *molitvoszlov* már tartalmazza (fol. 86–101). Az imádságos könyvecskében található imák pontosan egyeznek ezekkel a formulákkal, amiből nyilvánvaló, hogy az első fordító – bárki volt is – szláv, és nem görög szövegekből fordított, még ha az említett ortodox kiadványok címében újra és újra feltűnik is: „görögből magyarra fordította”.

A könyv második nagy részét tulajdonképpen az Istenszülő kánonja teszi ki, amely a bizánci rítusú reggeli istentisztelet bibliai ódák által ihletett himnuszfüzérére. A kánonok rendszerint (a nagyböjti időt kivéve) nyolc ódából állnak, a nyolc bibliai ódát – a római rítusban *kantikum* – alapul véve. Valójában azonban a bizánci egyház kilenc szentírási éneket ismer, amelyek közül a másodikat – *Mózes énekét* – csak a nagyböjti három ódából álló kánonokban énekelte. A nyolc ódából álló kánonok számozása ezért úgy alakul, hogy az első után rögtön a harmadik következik. Az *Imádságos könyvecskében* az ódák számozása hibás, mert a harmadikat másodiknak veszi. Említésre méltó, hogy az 50–61. oldalon a teljes *Akathisztosz* olvasható, mégpedig a kánonba beágyazva, és nem külön, ahogy például a Karapács-féle ortodox kiadás közli.

A kis kötet hatással lehetett a későbbi magyar fordításokra, hiszen néhány abban szereplő ima vagy ének egyes szófordulatai, fordítási megoldásai megőrződni látszanak a későbbi szövegekben is. (D. A.)

#### Irodalom

Szabó–Sztripszky, 1913, 439.

Horváth Endre: Magyar–görög bibliográfia, in: Horváth László (szerk.): *Studia hellenica*, II, *Horváth Endre válogatott tanulmányai*, Budapest, 2018, 119–120.

Юдин, Далмат: *Начальный этап бытования молитв утренних и вечерних по печатным источникам (1596–1622 гг.): Возникновение, вариативность состава, пути передачи текста*, *Богословский вестник*, 18–19(2015), 296.

## Imádságos könyvetske, a magyar oroszok lelki hasznokra

*Kat. IV.39.*

*Nagyvárad. Kapható Pauker Dánielnél.*

*Az utolsó lap első oldalán: Pest, 1866.*

*nyomtatott Kertész J.-nél.*

*69 oldal*

*OSZK, Mor 3530f.*

Amint Sztripszky Hiador is megjegyzi, ez a kiadás minden tekintetben egyezik az 1825-ben Kassán ugyanezen címen megjelent imakönyvvel, „némi helyesírási változtatásokat” leszámítva. A két kiadás között mintegy negyven év telt el. Ebből az időből ilyen címmel egyéb utányomásról vagy kiadásról nincs tudomásunk.

Ennek a kiadásnak az esetében különösen is kiviláglik, hogy a címben szereplő „magyar oroszok” kifejezés többszörösen átvitt értelmű. Az „orosz” jelző már az első kiadásban is a rítusra vonatkozott, mindazonáltal még jelezte az olvasóközönség szláv eredetét. A második kiadás helye Nagyvárad, az 1777-ben felállított, azonos nevű egyházmegye püspöki székhelye, mely egyházmegyében a román nemzetiségi elem dominált.

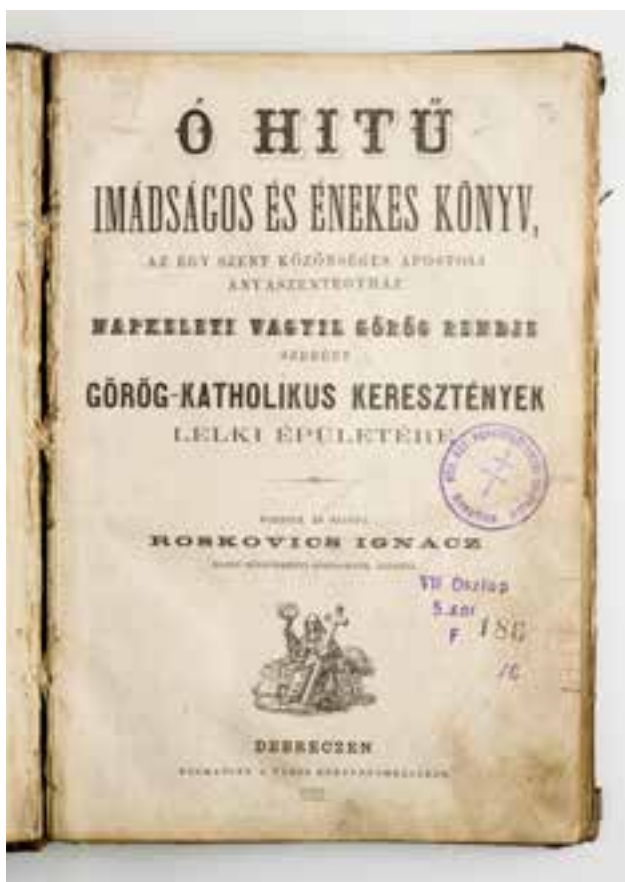
Némi töprengésre adhat okot, mi tette egyáltalán szükségessé a kiadást, ha 1862 óta elérhető volt a korszerűbb nyelven íródott és sokkal gazdagabb Roskovics-féle énekeskönyv. A kérdésre magyarázatul szolgálhat az a tény, hogy a Nagyvárad Egyházmegyében még a liturgiában hivatalosan használt román nyelven sem a nép bekapcsolódásával folytak a szertartások, hanem csak a kántor éneke kísérte azokat. A nép bevonása a liturgikus énekszolgálatba a Munkácsi és az Eperjesi Egyházmegyében egyes püspökök sürgető intézkedéseinek köszönhető. Ha a román parókiákon szórványosan elterjedt is a közös éneklés, a kor nemzeti érzelmű román püspökei – a kiadás évében éppen Iosif Pop Silaghi (Papp-Szilágyi) – aligha túrték volna meg azt magyar nyelven. Minthogy tehát a szertartásokon a nép nem kapcsolódott be énekével az isteni szolgálatokba, az egyéni, imádságos elmélyülésre megfelelőnek és elegendőnek bizonyult az énekeskönyvnél egyszerűbb, áttekinthetőbb imádságos könyvecske. (D. A.)

#### Irodalom

Szabó–Sztripszky, 1913, 443–444.

### IV.2.3. Roskovics-féle énekeskönyv

Kat. IV.40.



*Ó hitű imádságos és énekes könyv, az egy szent közönséges apostoli anyaszentegyház napkeleti vagyis görög rendje szerint görög-katholikus keresztények lelki épületére. Fordította és kiadta Roskovics Ignác hajdu-böszörményi görög-kath. lelkész.*

*Debrecen nyomtatott a város könyvnyomdájában. 1862.*

*111 + 4 számozatlan lap*

*26 × 18 × 2 cm*

*Nyíregyháza, SZAGKHF Könyvtára, ltsz. M-1685.*

Roskovics Ignác (1822–1895) későbbi ungvári nagyprépost még hajdúböszörményi parókussága idején állította össze ezt az első olyan gyűjteményt, melynek célja egyértelműen a hívek bekapcsolása a liturgikus énekbe. A Munkácsi Egyházmegyében elsőként Bacsinszky András püspök ösztönözte a papságát, hogy tanítsák meg a népet – kezdve a tanulóifjúságon – a szertartásokon való illetén részvételre is. Segédeszköz ugyanakkor egészen Roskovics könyvéig nem állt rendelkezésre. Az első ószláv gyűjteményes énekeskönyv (*zbornyik*) csak két évvel később jelent meg Andrej Popovics felsőveresmarti parókus kiadásában.

Roskovics egész koncepciót állított föl a magyar fordítások kapcsán. Elve az volt, hogy a magyarnak mindenekelőtt a hívek által is hallható részekben kell érvényesülnie, emellett pedig vissza kell állítani méltóságába az eredeti liturgikus nyelvet, vagyis az ógörögöt. Ezt a princípiumot érvényesnek tekintette az ószláv és a román nyelven végzett istentiszteletekre is. Az énekeskönyv szerkesztésével párhuzamosan dolgozott egy olyan liturgiafordításon, amelyet többnyelvű kötetben szeretett volna kiadni. Erre végül nem került sor, mert 1882-ben megjelent a magyar nyelvű liturgikon.

A gyűjtemény tartalmát tekintve a következő részekre oszlik: 1. alapvető imák és hittani ismeretek; 2. magánájtatosságok; 3. a Szent Liturgia nyilvános részei és felkészülés a szentáldozásra; 4. paraklisz; 5. temetési énekek; 6. a napi zsolozsma állandó szövegei; 7. a zsolozsma vasárnapokra, illetve nagyobb ünnepekre szóló változó részei.

Az előzőekben fölvázolt fordítói elvek ismeretében érthető, hogy a szerkesztő különböző kiadású és eltérő nyelvű forrásokat használt. Az egyes kutatók által vallott nézet, miszerint elsősorban a görög szöveget vette volna figyelembe, sem a Szent Liturgia, sem a zsolozsma tekintetében nem tűnik igazolhatónak. Ez alapvetően nem is lehetett a célja, hiszen a görög és az ószláv könyvek között a különbség nem csupán filológiai jellegű volt, hanem a szertartások menetében is akadtak eltérések, a történeti Munkácsi Egyházmegye pedig ószláv könyveket használt. Hogy a fordítás során főként szláv forrásokat vett figyelembe, az nyilvánvaló a zsolozsma szövegeit szemügyre véve, mégpedig részint azok tartalmi különbségeiből, részint pedig a hangjelölések eltéréseiből, illetve a sajátosan szláv elemek meglétéből, mint amilyenek az ünnepi magasztalások. A görög szöveget Roskovics inkább a Szent Liturgia egyes nehezebben fordítható helyeinél hívta segítségül.

Figyelmét nem kerülte el a román liturgikus hagyomány sem, hiszen számos magyar parókia román gyökerekkel rendelkezett. Ennek bizonyítéka, hogy az ünnepi részben Szent Demeter nagyvértanú két énekét is ismerteti, a következő megjegyzéssel: „Ünnep a románoknál.”

Liturgikus szempontból Roskovicsra a konzervatív nézetek éppúgy jellemzőek, mint bizonyos reformgondolatok, s e kettősség jegyeit az énekeskönyv is magán viseli. A hagyománytisztelő nyilvánul meg például abban, hogy a *Hitvallás*ban a *Filioque* betoldás zárójelben szerepel, vagy hogy nagybőjt második vasárnapjára Palamasz Gergely énekeit közli, akinek tisztelőtét – az egyházszakadás utáni szentről lévén szó – általában elhagyták a katolikus kiadások. Feltűnő ugyanakkor, hogy az *Üdvözlégy* szövege a római rítusban ismert záradékkal szerepel. A fordító liturgikus újdonságok iránti nyitottságának jele az a bátor, de az idők próbáját ki nem álló kísérlet is, miszerint az eredetileg görög ritmikus prózában írt kánonokat a hangsúlyos verselés szabályai szerint, rímekbe szedve adja vissza magyar nyelven.

Roskovics kiadásának népszerűsége az 1892-ben megjelent Danilovics-féle énekeskönyv megjelenéséig töretlen volt, s hogy egészen a 20. század elejéig szívesen forgatták a hívek, arra bizonyíték, hogy még 1898-ban is kinyomtatták, immár nyolcadszorra. (D. A.)

#### Irodalom

Ivancsó, 2006, 11–32.

Ivancsó István: Görögkatolikus egyházunk négy legfontosabb imádságos- és énekeskönyve, in: Uő (szerk.): *A „Homo liturgicus” ünnepi szimpozion előadásainak anyaga, 2017. szeptember 29–30.* (Liturgikus örökségünk, XXI), Nyíregyháza, 2017, 459–469.



*Aranyaszájú Szent János atya szent és isteni liturgiája vagyis az ujszövetségi vérontás nélküli szent áldozat bemutatásának rendje kiegészítve több oltári és egyházi énekkel a magyarajku görög szertartásu katolikusok lelki épülésére. A Munkácsi és Eperjesi Egyházmegyei Szentszékek kebeléből kiküldött kilenczes tagu Bizottság fordítása Hajdu-Dorogon 1879. Debreczen, nyomtatott a város könyvnyomdájában. 1882. Áp. 90 + 2 számozatlan lap 23 × 18,2 × 2 cm Nyíregyháza, SZAGKHF Könyvtára, ltsz. M–1572. Belívén Danilovics János autográf bejegyzése: Az egyháznak ajándékba. Danilovics*



Az 1882-ben kiadott liturgikon mérföldkönek számít a magyar nyelvű liturgia megszületésében. Nemcsak az első, Szent Liturgia szövegét tartalmazó kiadás, hanem általában véve az első olyan könyv, amely liturgikus értelemben megfelel a szabványoknak.

A kiadvány a munkácsi és az eperjesi egyházmegyei főhatóság által 1879-ben felállított, kilenc tagból álló fordítóbizottság munkájának első gyümölcse. A klasszikus értelemben vett liturgikonnak valójában csak a kivonata, hiszen Aranyszájú Szent János *Liturgiáján* kívül csupán néhány különleges alkalomra szóló formulát foglal magában. Nagy Szent Bazil *Liturgiájának*, továbbá az *előszenteltek liturgiájának* és a zsolozsma papra vonatkozó részeinek egy kötetben történő kiadására nyolc évvel később, 1890-ben került sor. A három liturgia szövegét együtt majd csak az 1920-as liturgikon öleli fel.

A kiadvány jelentősége túlmutat a magyar vonatkozásokon. A történeti Munkácsi Egyházmegyének az évszázadok során saját liturgikus hagyománya alakult ki. Ugyanakkor ószláv nyelven nem sikerült egyetlen liturgikus könyvet sem kinyomtatni, ezért a magyar kiadványok eme örökségnek fontos forrásait képezik. Ennek fényében érthető, hogy a bizottság nem egyetlen, már nyomtatásban megjelent szöveget ültetett át magyar nyelvre, hanem – figyelembe véve a helyi gyakorlatot – több változat alapján dolgozott.

Jóllehet a fordítóbizottság felállítását az illetékes püspökök tudtával és jóváhagyásával történt, jelen liturgikon nélkülöz minden egyházi jóváhagyást. Ez a hiányosság magától értetődik, ha figyelembe vesszük a körülményt, hogy a magyar nyelvű nyilvános istentiszteletet a magyarországi római katolikus főpapság szentszéki megnyilatkozásokra hivatkozva abúzusnak tekintette, következésképpen sem a munkácsi, sem az eperjesi püspök nem adhatta hivatalosan áldását a magyar szöveg használatára.

Az adományok előkészítésére szolgáló proskomidián és Aranyszájú Szent János *Liturgiájának* szövegén, illetve a húsvéti idő néhány sajátos szertartásán kívül a liturgikonban jelentős helyet foglalnak el az úgynevezett különleges szándékokra végzett Liturgiára szóló formulák. A bizánci rítusban a Szent Liturgia természeténél fogva minden jelenlévő közös felajánlása, vagyis minden jelenlévő imaszándékát összefogja. A Liturgiát vezető pap azokról, akik imájukon túl anyagi áldozattal is hozzájárultak az ünnepléshez – értve ezen eredetileg elsősorban a kenyér és

a bor felajánlását – annak rendje és módja szerint a proskomidiában emlékezhetett meg. Idővel az egyesült egyházakba a latin teológiából be-  
szüremkedett az *intentio* (szándék) fogalma. Ennek megfelelően az eucharisztikus ünneplés rendszerint immár egy konkrét imaszándékhoz kapcsolódott, amely a Liturgia folyamán több helyen is kifejeződésre jutott, például az ekténiákban vagy az olvasmányokban. Az első ilyen liturgikon nem az egyesülteké, hanem ortodox kiadvány, amelyet Mogila Péter kijevi metropolita jelentetett meg 1639-ben. Később a változó szándéokra íródott szövegek – módosításokkal és bővítésekkel – beke-  
rültek a különféle görögkatolikus, pocsajevi és lemergi kiadásokba, amelyekből minden bizonnyal a fordítóbizottság is merített.

Aranyszájú Szent János *Liturgiáját* ma is ennek a kiadásnak a szövege alapján ünneplik a görögkatolikus magyarok, határon belül és kívül egyaránt. (D. A.)

#### Irodalom

Ivancsó István: Az 1882-es Liturgikon, in: Uő: *Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozium anyaga* (Liturgikus örökségünk, I), Nyíregyháza, 2002, 27–46.  
Ivancsó, 2006, 39–43.

Raes, Alphons: Le Liturgicon ruthène depuis l'Union de Brest, *Orientalia Christiana Periodica*, 8(1942), 98–99.



### IV.2.3. Apostolos könyv

Kat. IV.42.

*Vasárnapi és ünnepi apostolok és evangéliumok a gör. szert. kath. egyházban. Az apostoli sz. szék által hitelesített szöveg szerint, iskolai és magán-használatra. Eger, Érsek-lyceumi könyvnyomda. 1882.*

21 × 14 × 1 cm

Nyíregyháza, SZAGKHF Könyvtára, ltsz. M–1572.

Míg a római egyházban már a 12. században általánossá váltak a teljes misekönyvek, amelyek a szentmise celebrálásához szükséges összes szöveget tartalmazták, a bizánci rítusban továbbra is több könyvet használtak a Szent Liturgia végzése során, amelyek az egyes szolgálattevők igényeihez voltak szabva. Így a pap a liturgikonból végezte a szolgálatát, a diakónus az evangéliumos könyvből olvasta az előírt perikópát, az énekesek az okto-échosz, a ménea és a triódionok köteteit forgatták, a felolvasó pedig az úgynevezett apostolos könyvet, a praxaposztoloszt. Alapvető esetben ez az utóbbi kötet a négy evangéliumon és a bizánci rítusban sosem olvasott *Jelenések könyvén* kívül a többi újszövetségi könyvet foglalja magában, részben vagy teljes egészében. A Szent Liturgia első olvasmánya ugyanis minden esetben az apostoli levelekből vagy az *Apostolok cselekedeteiből* vett szakasz, míg a második az evangéliumból. Az apostolos könyv szerkezetét illetően lehet lekciónárium jellegű, amely válogatott olvasmányokat tartalmaz az egyházi év egyes napjaira. A szakaszok jól elkülönülnek, mindegyik a megfelelő felütéssel kezdődik, például a „Testvérek!” megszólítással vagy az „Azokban a napokban...” bevezetéssel. Ez a szerkezeti típus jellemző a görög liturgikus nyelvet követő egyházakra. A szláv nyelvű egyházak ellenben a folytatólagos apostolos könyvet részesítik előnyben. Ez utóbbi az egyes újszövetségi könyveket megszakítás nélkül közli, csupán jelekkel ellátva, és lábjegyzetben jelzi a megfelelő bevezető szavakat. (Vö. Taft, Robert: Praxapostolos, in: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, New York – Oxford, 1991, 1712–1713; Турилов, Анатолий Аркадьевич: Апостол, in: *Православная Энциклопедия*, III, Москва, 2001, 95–97.)

Az első magyar nyelvű apostolos könyv 1882-ben látott napvilágot. Szerkesztője, Melles Emil (1857–1932) püspöki titkár a kiadással nem csupán a liturgikus felolvasás szolgálatát kívánta megkönnyíteni, hanem egyfajta tankönyvnek is szánta azt az iskolás gyermekek részére. Ez tükröződik a könyv tartalmában is, ugyanis nemcsak a vásár- és ünnepnapokra előírt apostoli, hanem

az evangéliumi szakaszokat is felöleli. Első részében található a vasárnapok és a változó, vagyis a húsvét dátumától függő ünnepek. Második részében az állandó ünnepek olvasmányai, valamint a vasárnap reggeli istentiszteleten olvasandó feltámadási evangéliumi szakaszok és a nagycsütörtökre szóló úgynevezett tizenkét kínszenvedési evangélium szerepel. Függelékben olvashatók a minden jó kérés szándékára, illetve a halottak szombatjára előírt perikópák.

Az 1902-es, második kiadás lényegesen bővebb az elsőnél. Tartalmazza egyebek mellett néhány nagyobb ünnep előesti vecsernyéjének a rendszerint az *Ószövetségből* vett olvasmányait (parimiák) is.

Ami a válogatott szakaszok szövegét illeti, Melles nem készített önálló fordítást, hanem a kor legmodernebb kiadását, a Tárkányi Béla által átdolgozott Káldi-*Bibliát* vette alapul, amely első ízben 1862–1865 között jelent meg. Káldi a latin *Vulgatából*, és nem a görög vagy az ószláv *Szentírásból* készítette fordítását, ami egy bizánci rítusú liturgikus könyv esetében kívánatos lett volna. Ugyanakkor egyházi jóváhagyást kapott, ez a szempont pedig egyáltalán nem elhanyagolható, tekintve, hogy liturgikus használatra készült magyar nyelvű könyvhöz egyetlen egyházi hatóság sem adta volna hozzájárulását. A szerkesztő óvatossága a címben is megfigyelhető, az ugyanis a kiadás célját nem a templomi felolvasásban jelöli meg, hanem az „iskolai és magánhasználatban”. Leghasznosabbnak a kötet mégis az istentiszteleten bizonyult. Második kiadása régies nyelvezete ellenére néhol még ma is használatban van. (D. A.)

#### Irodalom

Ivancsó István (szerk.): *Az első nyomtatott Apostolos könyvünk kiadásának 125. évfordulója alkalmából 2007. május 3-án rendezett nemzetközi szimpozion anyaga* (Liturgikus örökségünk, VII), Nyíregyháza, 2007.

### IV.2.3. Danilovics-féle énekeskönyv

Kat. IV.43.



*GörögSZERTARTÁSI ÁLTALÁNOS egyházi énekkönyv a hozzávaló imákkal. A görög-katholikus hívek lelki hasznára.*

*Fordította és kiadta: Danilovics János, hajdu-dorogi püspöki vikárius. 1892.*

*Debreczen, Nyomatott a város könyvnyomdájában 1892. 49.*

*17,1 × 13,5 × 2,5 cm*

*Nyíregyháza, SZAGKHF Könyvtára, Itsz. M–1669.*

A Danilovics nevéhez fűződő énekeskönyv időrendben a második magyar nyelvű gyűjteményes kötet, amely elsősorban a hívek liturgikus énekbe való bekapcsolódását szolgálta. Kiadását a hajdúdorogi kilenctagú fordítóbizottság irányozta elő, amint erre utal a bizottság által szerkesztett, 1883-ban megjelentetett szerkönyv is. Hogy címlapja mégis egyedül a bizottság elnökének, a hajdúdorogi külhelynökség első vikáriusának nevét viseli, jele annak, hogy a fordításban ő maga vállalta az oroszlanrészt.

Jelentősége – azon túl, hogy sokkal bővebb anyagot ölel föl, mint Roskovics Ignác harminc évvel korábban kiadott énekeskönyve – leginkább abban áll, hogy nyelvezete maradandónak bizonyult. A 20. század hasonló kiadványai mind a jelen fordítást veszik alapul.

Danilovics János személyéről érdemes megjegyezni, hogy fordítói munkássága némi meglepetéssel szolgált a magyar ajkú görögkatolikusoknak. Ruszin családban született 1836-ban Őrmezőn (Strážske). Papi szolgálatának első évtizedét az ungvári püspöki hivatalban töltötte. 1867-ben már kanonoki címet nyert. 1872-ben a Szent Bazil Társulat társelnökévé választották. Az 1864-ben indult és két évvel később hivatalosan is megalakult társulat a Munkácsi és Eperjesi Egyházmegye szellemi életének előmozdítását tűzte ki célul, főként könyvkiadói tevékenység által. Szellemiségét alapvetően a szlavofil irányzat határozta meg, amelyet Pankovics István munkácsi (1866–1874) püspök igyekezett megtörni. A magyar nyelv ügyének sikerült megnyernie az akkor személyi titkáráként működő Danilovicsot is, aki korábban éppen a ruszinok elmagyarosítása elleni kiállításáról lett ismert. A püspök politikájának részét képezte egy magyarbarát személy kinevezése a társulatba. Nem csoda, hogy a magyar liturgikus nyelvért folytatott küzdelem élén álló hajdúdorogiak – ezen háttérismeretek híján – bizalmatlanul fogadták az 1873-ban felállított külhelynökség élére kinevezett ruszin kanonokot, aki azonban hamar bizonyította őszinte elkötelezettségét céljuk támogatásában.

Az énekeskönyv magában foglal egy bevezető részt, amelyben megtalálhatók a leggyakoribb imák. Ezt követi a napi zsolozsma állandó részeit tartalmazó egység, amely tartalmazza a Szent Liturgiát és az előszenteltek liturgiájának énekeit is. A változó részeknél először az oktoékhosz kivonatát találjuk, amelyben a szombat esti alkonyati istentisztelet, a vasárnapra szóló reggeli és alkonyati istentisztelet énekei vannak feltüntetve. A nagyböjti és a húsvéti idő vasárnapjaira és egyéb jeles napjaira szóló szövegek után az állandó ünnepek énekei következnek, végül pedig a szentek közös tisztelőtének válogatott formulái és egy naptár zárja a könyvet.

Népszerűségét semelyik más gyűjteményes mű nem múlta felül, hiszen összesen tizennégy kiadást ért meg, melyek közül az utolsó, évszám nélküli kötet feltehetően 1913-ban látott napvilágot. (D. A.)

#### Irodalom

Ivancsó István: *Danilovics János Általános egyházi énekkönyve* (Athanasia Füzetek, 7), Nyíregyháza, 2003.

Pirigy István: *Görögkatolikus papi sorsok*, Debrecen, 1999, 15–20.

Пол, Иван: *Энциклопедия Подкарпатской Руси, Ужгород*, 2001, 152–153.

### IV.2.3. Evangéliumos könyv

Kat. IV.44.



#### Szent Evangelium

Jóba Elek könyvnyomdája, Nyíregyháza, 1925

Az evangéliumos könyv magyar nyelven a többi liturgikus könyvhöz képest meglehetősen későn, 1925-ben jelent meg. Szerkesztésének és nyomtatásának körülményei jól dokumentáltak. Miklósy István hajdúdorogi püspök (1913–1937) hivatalba lépésétől kezdve fontolgatta a kiadást, de az a közbejött háború és a vele járó anyagi nehézségek miatt több mint tíz évet várattott magára.

Az evangéliumi perikópa felolvasása minden bizonnyal az első elem a Szent Liturgiában, amely magyarul hangzott el. Erre enged következtetni Baccinszky András püspök (1772–1809) állítólagos engedélye, amely írásos dokumentum formájában eddig nem került elő, de amelyre a magyar nyelv ügyéért folytatott küzdelemben újra és újra hivatkoznak a későbbiekben. Az mindenesetre már kétségen kívül áll, hogy Popovics Vazul püspök (1837–1864) a magyar nyelv liturgikus használatára vonatkozó rendelkezésében (1843/4125. sz.) a Szent Liturgián a pap



által mondandó részek közül egyedül az evangéliumi szakasz magyar nyelvű olvasására adott engedélyt úgy, hogy a hívek magyar nyelvű énekét ugyanakkor nem tiltotta be.

Mindezek ismeretében különösnek tűnhet, hogy az 1879-ben létre hívott hajdúdorogi fordítóbizottság munkája gyümölcsként napvilágot láttak a legfontosabb liturgikus könyvek, a magyar nyelvű evangélium azonban csak hosszú évtizedek múlva jelenhetett meg. Vonatkozó kérvény érkezett Firczak Gyula munkácsi püspökhöz (1891–1912) is, de ő egyértelművé tette, hogy egyedül a Szentszék illetékes engedélyezze a kiadást. Bizonyára az a tény is lassította a folyamatot, hogy az evangéliumos könyvet egyfajta szimbolikus értékkel is felruházta a bizánci rítus, a többi liturgikus könyv közül kiemelve. Ha magyar nyelvű evangélium kerül az oltárra, akkor a magyar mintegy „oltárra emelkedik”, korabeli szóhasználattal élve „oltárnyelvűvé” válik.

Az új evangéliumos könyv nyomtatását végül csak jelentős anyagi áldozatok meghozatala tette lehetségessé, amit jól mutat az is, hogy

### IV.2.3.

Miklósy püspök minden egyházközséget pénzbeli hozzájárulásra kötelezett a kiadás évében. Végül a kiadvány az összes eddigi közül a legimpozánsabbra sikeredett. Kétszínnyomással készült, kiváló minőségű papírra.

A kiadáshoz nem készült saját fordítás; az a Tárkányi Béla által javított Káldi-féle szövegből merített. Ennek nyelvezete már a görögkatolikus evangéliumos könyv kiadása idején is elavultnak számított, s volt, aki azt a véleményt fogalmazta meg, hogy nem lenne szabad felhasználni, hiszen időközben a római katolikusok is elhagyták. Való igaz, hogy főként a mára már kiveszett igeidők gyakori alkalmazása, jóllehet emelkedettséget kölcsönöz a szövegnek, egyúttal nehézkessé is teszi a megértését. Ennek ellenére az evangéliumos könyv mintegy száz éven át használatos volt. Helyét csak napjainkban kezdik átvenni azok a kiadások, amelyeknek a szövegét a Szentszék 2017-ben hagyta jóvá *ad experimentum*, és amelyek a helyi hagyománnyal ellentétben nem a *tetraevangelion* formáját követik. (D. A.)

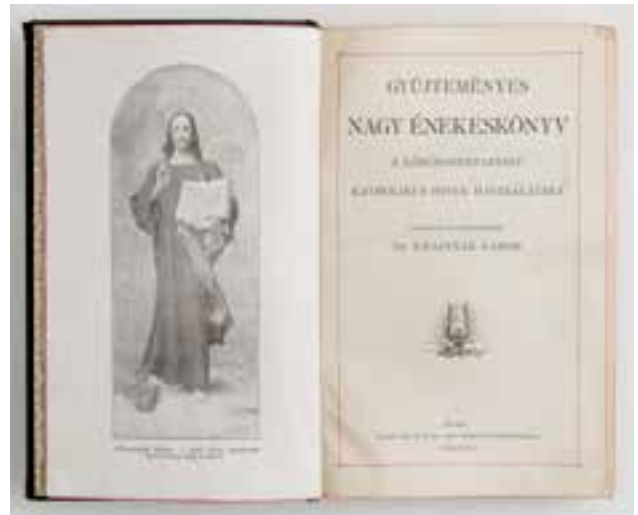
#### Irodalom

Véghseő–Katkó, 2014.

Ivancsó István: *A magyar görög katolikus egyház Evangéliumos könyve* (Athanasiana Füzetek, 6), Nyíregyháza, 2002.

## Krajnyák-féle énekeskönyv

*Kat. IV.45.*



*Gyűjteményes nagy énekeskönyv a görögszertartású katolikus hívek használatára*  
Fordította és szerkesztette: dr. Krajnyák Gábor /  
Kiadja Rózsa Kálmán és neje könyvkiadóhivatal /  
Budapest, 1929

667 oldal, [7] tábla  
22,9 × 14,4 × 3,2 cm

Nyíregyháza, SZAGKHF Könyvtára, ltsz. 1956.

A könyv megjelenését az égető szükség hozta. Hiába nyomtatták újra a Danilovics János neve alatt megjelent énekeskönyvet több mint egy tucatszor, mégis lehetetlen volt beszerezni. Krajnyák Gábor, a Központi Papnevelő Intézet rítustanárnak vállalkozása eleinte csupán egy újabb, átdolgozott kiadást célt meg. A végeredmény azonban egy tartalmában jelentősen bővült, szövegét tekintve revideált, formátumában is új énekeskönyv lett.

Krajnyák fontos szempontokat határozott meg, amelyek az immár saját egyházmegyében élő görögkatolikus magyarság liturgikus útkereséséről árulkodtak. Danilovics János énekeskönyve – legalábbis Krajnyák állítása szerint – „kizárólag az ószláv szöveg szerint lett eszközölve”. A szövegrevízió során ezért ő maga a szláv és a görög szövegeket egyaránt szem előtt tartotta, mert „fordításból – értve ez alatt az ószlávot – újabb jó fordítást csinálni képtelenség”. Ugyanakkor a tipikális előírások tekintetében – vagyis a szertartások menetére vonatkozó előírásokat illetően – az ószláv könyvek előírásaihoz ragaszkodott, mert ezekből épül föl az a közös hagyománykincs, amelyen a Hajdúdorogi Egyházmegye osztozik a Munkácsi és Eperjesi anyaegyházmegyékkel.

A kiadás és az előmunkálatai meglehetősen széles körű vitákat váltottak ki. Ez jele annak, hogy



a magyar görögkatolikus liturgia új korszakba lépett. Elsőként jelentkezett a probléma, amely minden liturgikus nyelv esetében újra és újra fölmerül. A Danilovics-fordítás számos helyen már teljesen átment a köztudatba, és rögzült az emlékezetben. Joggal fogalmazódott meg az aggály: szabad-e, kell-e megváltoztatni kívülről ismert énekszövegeket, állandósult nyelvi fordulatokat? A magyar kapcsán, noha még nem is kanonizált nyelv, hamar ugyanaz a dilemma jelentkezett, mint az ősi liturgikus nyelvek esetében: fejlődhet-e a liturgikus nyelv a köznyelvvvel együtt, vagy – „szakralitása” érdekében – éppen, hogy el kell szakadnia a beszélt nyelvtől? Megnyilvánult olyan vélemény is, amely szerint Krajnyák szövege jó kiindulási alapot képez, de templomi használatra nem kész, s ezért hasznosabb volna a régi, Danilovics-kötetet újranyomtatni, semmint egy új, félkész terméket kibocsátani, amelyet aztán hamar újabb, javított kiadások követnének. Nem volt egyetértés a hivatalosan felkért bírálók között sem. Tanúi lehetünk annak is, hogy egy technikai jellegű kérdés első ízben vetődött föl a magyar görögkatolikus körében: bármilyen léptékű liturgikus reform esetében kívánatosabb-e a fokozatosság, vagy inkább az egyszeri, de esetlegesen drasztikus beavatkozás vezet célra.

A kiadvány egyik elvitathatatlan újdonsága, hogy a közös éneket segítő, bevezeti a szövegben a szünetjeleket, a függelékben pedig közli a leggyakrabban visszatérő mintadallamok kottáit. Kritika ezzel kapcsolatban is elhangzott, és voltaképpen máig tartó vitát nyitott meg az éneklés egyöntetősége és a helyes prozódia kapcsán.

Az énekeskönyv a Hajdúdorogi Egyházmegye parókiáin sokáig örvendett népszerűségnek. A kárpátaljai magyar ajkú egyházközösségekben még tovább szolgálta a közös éneklést, mint itthon, időközben ugyanis terjedt az először 1954-ben kiadott új énekeskönyv, de a Krajnyák-féle könyvnek a rendszerváltozást követően új, faksimile kiadása is (Nyíregyháza, Örökségünk, képes táblák és jelzés nélkül) eljutott a határokon túli közösségekhez. (D. A.)

#### Irodalom

Ivancsó, 2006, 467–518.  
Ivancsó István: Görög katolikus egyházunk négy legfontosabb imádságos- és énekeskönyve, in: *A „Homo liturgicus” ünnepi szimpozion előadásának anyaga, 2017. szeptember 29–30.* (Liturgikus örökségünk, XXI), Nyíregyháza, 2017, 459–486.

## Az ún. zsolozsmáskönyv

Kat. IV.46.

*Dicsérjétek az Úr nevét! Görögszertartású katolikus ima- és énekeskönyv. Tartalmazza a mindennapi egyházi zsolozsma állandó részeinek magyar fordítását az Apostoli Szentszék által kiadott hiteles egyházi szövegek nyomán, az egyházi év nevezetesebb alkalmaira szóló változó részekkel, – különös tekintettel a magyar nyelvterületen érvényes liturgikus gyakorlatra és közhasználatú szövegekre Miskolc, 1934. Chrysostomos-Társulat kiadása, ljj. Ludvig István könyvnyomdája. 1119 oldal  
Nyíregyháza, SZAGKHF*

A „zsolozsmáskönyv” néven ismert kiadvány a magyar görögkatolikusok körében a mai napig használatban van. Első ízben 1934-ben Miskolcon jelent meg Papp Antal, a Miskolci Apostoli Exarchátus kormányzója (1924–1945) jóváhagyásával.

Magának a zsolozsmáskönyvnek, azaz a breviáriumnak a műfaját a római egyházból kölcsönözték az unióra lépett egyházak. A középkor derekáiig a zsolozsmát, vagyis a nap egyes szakaszait megszentelő imaórákat általában mind nyugaton, mind keleten közösségekben végezték, a szerzetesek és a káptalani testületek tagjai együtt, a lelkipásztorkodó papság pedig a néppel; ilyen nyilvános zsolozsmázás esetén pedig több könyv szükségeltetik. A szolgálattevő papnak, a felolvasónak és az énekeseknek megvannak a maguk könyvei. A 11. században, amikor egyre gyakrabban fordult elő, hogy a klérus tagjai nem vehettek részt a kórusimán, a római rítusban megjelentek azok a kötetek, amelyek segítségével bárki egyedül is elvégezhetette a zsolozsmát. Ezeket a több különálló liturgikus kötetből kivonatolt könyveket nevezték breviáriumnak. Az elnevezés őrzi a *brevis* latin szót, amelynek jelentése „rövid”. Ez esetben éppen azért, mivel egy gyűjteményes kötetről van szó, amely a zsolozsma egyéni elimádkozását teszi lehetővé, rövidített formában. Az új koldulórendeknek, elsősorban a ferenceseknek köszönhetően a breviárium a 13. századtól kezdve gyorsan elterjedt mindenfelé. Népszerűségének oka abban keresendő, hogy ha a laikusok idővel elmaradtak is a zsolozsmáról, az a klérus számára kötelező magánimaként tovább élt (vö. Radó Polikárp: *A megújuló istentisztelet*, Budapest, 1975, 38–40).

Keleten a zsolozsma kötelező jellegét eltérően értelmezték, de az bizonyos, hogy nem szűkült le egészen a klérusra. A bizánci rítusú templomokban – nyilván a monostori szokásokhoz képest – redukáltan, de folyton végzik a zsolozsmát,

melybe a hívek is bekapcsolódnak. Éppen ezért a breviáriumhoz hasonló kiadványra való igény sokáig föl sem merült.

A történeti Munkácsi Egyházmegyében a 18. század végétől hitéleti változások egész sora zajlik le, amelynek eredményeként a zsolozsma végzése sok helyen szinte kivész. Popovics Vazul munkácsi püspök (1837–1864) több ízben emlékeztette papságát arra, hogy a zsolozsmakötelezettség az ősi keleti egyházfegyelem része, még ha nem is lett kifejezetten törvénybe foglalva, mint a nyugati egyházban. Ugyanakkor Popovics körleveleiben a mindennapi Szent Liturgia végzésére is buzdít, ami már a latin egyház lelkeségi hatásának tudható be. A papság ez utóbbi ösztönzést komolyan vette, míg a zsolozsmakötelezettségre való figyelmeztetés kevésbé talált visszhangra. Ugyanakkor a sorra megjelenő énekeskönyvek segítségével számos egyházközségben új lendületet kaphatott a közös ima.

A két világháború közötti liturgikus megújulás éreztette hatását a görögkatolikus egyházakban is. Újra fölvetődött a zsolozsma kérdése, de ezúttal a magyar nyelvű görögkatolikus körében annak rendszeresebb végzése már egy fontos akadályba ütközött. Magyar nyelven nem állt rendelkezésre az összes könyv, amelyre szükség lett volna a zsolozsma imádkozásához. Az énekeskönyvek csak az énekesek számára készült sok kötet legszükségesebb elemeit tartalmazták. Ez volt az egyik szükség, amelyből egy magyar nyelvű zsolozsmáskönyv kiadásának a gondolata megszületett. A másik már a latin rítusra formálódó papi lelkiségből fakadt. Ha egy pap magányosan kívánta imádkozni a zsolozsma azon részeit is, amelyeket a hívek nem láogattak volna, egy ilyen kiadvány segítségével mellőzhetett három-négy másik kötetet. A zsolozsmáskönyv tehát hasznos eszköznek bizonyult mind a magánima végzésére, mind a zsolozsma nyilvános imádkozására, a papság, a kántor és a nép számára egyaránt.

A zsolozsmáskönyv sok szempontból nemzetközi viszonylatban is egyedi kiadvány. Tartalmát tekintve azért, mert a zsolozsma részein kívül magában foglalja Aranyszájú Szent János *Liturgiáját* és néhány más, nem az imaórákhoz kötődő szertartást. Ezeken túl a zsolozsma naptári részét, azaz a minden napra eső szentek és az állandó ünnepek szövegét tíz kis kötetben közli. Ez a sorozat, melynek darabjai egyenként a zsolozsmáskönyv végéhez illeszthetők, 1939-ben jelent meg, *Ménologion* címmel.

Még figyelemre méltóbb az a szerkesztői elv, miszerint a kötetnek tükröznie kell mindazokat a hagyományokat, amelyeket a többféle tőről sarjadt magyar nyelvű görögkatolikus körében ismertek. Így a zsolozsmáskönyv mindig közli a görög, az ószláv és a román liturgikus könyvek előírásait és szövegváltozatait, amennyiben ezek eltérnek egymástól. Erre már csak azért is szükség volt, mert a Miskolci Apostoli Exarchátus parókiáin – az Eperjesi Egyházmegye 1920 után Magyarországon maradt területén – az ószláv liturgikus nyelv maradt életben. A Hajdúdorogi Egyházmegye számára hivatalos szertartási nyelvként a Szentszék az ógörögöt állapította meg, de részben tovább élt a munkácsi anyaegyházmegye öröksége is, amelyben az ószláv elemek domináltak. Ráadásul az egyházközségek némelyikében bizonyos mértékben még használták a román liturgikus nyelvet is. A zsolozsmáskönyv minden meglévő tradíciót figyelembe véve adott magyar nyelvű szöveget a papság és a hívek kezébe. Ez utóbbiak számára 1937-ben *Énekeljetek a mi Istenünknek!* címmel a zsolozsmáskönyv kivonata is megjelent.

A zsolozsmáskönyv felhasználta a Daniilovics-énekeskönyv és a hajdúdorogi fordítóbizottság kiadványainak azon, a nép által a szertartásokon énekelt vagy hallható szövegeit, amelyek már rögzültek a gyakorlatban. A magánimákat vagy a csöndesen mondandó papi részeket és a bővítményeket főként a görög szöveget felhasználva fordította a szerkesztő, Kozma János, és kisebb részben Szántay-Szémán István. Ők ketten annak a teológiai műhelynek a vezéregyéniségei, amely meghatározta a két világháború közti magyar görögkatolikus szellemi életét, elsősorban a Miskolcon 1934 és 1943 között megjelenő *Keleti Egyház* című havilap, valamint számos egyéb tudományos és ismeretterjesztő kiadvány révén. (D. A.)

### Irodalom

Ivancsó, 2006, 547–570.

Ivancsó István (szerk.): *A Dicsérvételek az Úr nevét című zsolozsmáskönyvünk 80. évfordulója alkalmából 2014. november 20-án rendezett szimpozion anyaga* (Liturgikus örökségünk, XIV), Nyíregyháza, 2014.

Dobos, 2019, 552–555.